

Søren Kierkegaard

Intermediair 10 (20): 7-11, 1974

Drs. W. R. Scholtens te Boxmeer

Søren Kierkegaard (1813-1855) heeft een onpeilbaar diepe invloed gehad op het Europese denken over mens en God. "Maar ik zal pas lang na mijn dood begrepen worden", schrijft hij in 1848. Een eerste erkenning heeft hij gevonden in het 'existentialisme' en in de 'dialectische theologie' van tussen beide wereldoorlogen. Maar wij zijn nog niet met hem klaar. Zolang een auteur het nageslacht nog steeds een schok van zelfherkenning geeft staat hij nog springlevend tussen ons. Na een beknopte schets van Kierkegaards leven wordt ingegaan op de methode en het doel van zijn originele filosofie, zijn kritiek op de massificatie van de samenleving en de gevolgen daarvan voor de religiositeit van de mens. Verveling, anonimiteit en lawaai verhinderen de mens zichzelf te zijn en dempen de moed om tot een waarlijk religieus leven te geraken.

Levensschets

Søren Aabye Kierkegaard werd in 1813 geboren te Kopenhagen in een welgesteld gezin, als jongste van zeven kinderen. Daarvan waren er na de dood van beide ouders nog slechts twee in leven in 1838: Søren en zijn oudere broer Peter, de latere bisschop van Aalborg. Na een studententijd van elf jaar, promoveerde Søren op een briljant proefschrift over Socrates. In datzelfde jaar verbrak hij plotseling zijn verloving met de achttienjarige Regine Olsen. Na een verblijf van enkele maanden in Berlijn vestigt Kierkegaard zich in het kapitale ouderlijke huis op de Nytorv, vlak naast het stadhuis. Daar begon hij zijn schrijverswerkzaamheden die in zijn korte leven, -hij werd slechts 42 jaar -, zou uitgroeien tot ongeveer 18000 pagina's. Veelvuldig vertoonde hij zich op straat, bij voorkeur tussen het gewone volk, om er inspiratie op te doen voor zijn literaire, wijsgerige en theologische bespiegelingen. Na 1846 leeft hij meer teruggetrokken, vooral als gevolg van een spotcampagne, aangesticht door het boulevardblad 'De Korsaar'. Na de publikatie van zijn filosofisch meesterwerk 'Afsluitend onwetenschappelijk naschrift', verkeert hij in twijfel of hij voort zal gaan met zijn schrijverswerk, of zich zal vestigen als plattelandsdominee. Hij kiest voor het eerste. Meer en meer richt hij dan zijn aandacht op de vraag of het christendom van de kerk wel dat van de bijbel is. Na de dood van dr. J. P. Mynster, bisschop van Kopenhagen, in 1854, barst Kierkegaard uit in een uiterst felle kritiek op de toestanden in de Deense Staatskerk. Het zou zijn laatste krachten vergen. In september 1855, juist op weg naar de bank om zijn laatste geld te incasseren, zakt hij op straat ineen. Hij stierf in het Frederikshospitaal op 11 november van dat jaar.

De deur naar het geluk gaat naar je eigen kant open. Als je er op afstormt, loop je je een schedelbreuk

Verloving

Over de vraag waarom hij zijn verloving heeft verbroken is zeer veel geschreven. Ook zelf spreekt hij er veel over, maar steeds onder cryptische symboliek. Intussen staat wel vast dat er een uiterst, tragische realiteit achter steekt. Het meest aanvaardbaar is de hypothese dat Kierkegaards vader besmet geweest is met syfilis. In zijn melancholie en zijn zwaar piëtistisch christendom, heeft de oude man daardoor de dood van zijn eerste vrouw, het vroege sterven van vijf van zijn zeven kinderen en van zijn eerste schoondochter, als een 'wrake Gods' geïnterpreteerd, Vermoedelijk kortvoor zijn dood in 1838, heeft hij deze ellende bij zijn zoon Søren opgebiecht. Zo moest een explosie van genie en religiositeit een uitweg vinden in het 'buitengewone' van dichterschap en religieus getuigenis: 'Ofwel je stort je in de wildste losbandigheid, of in het religieus-absolute, maar dan wel van een ander soort als die 'mélange' van de dominees'. Het enige wat hij voor Regine nog doen kon, was de rol van 'schurk' te gaan spelen, zodat zij hem kon haten, om aldus de voeten vrij te krijgen voor een ander huwelijk. Daartoe diende onder meer

zijn eerste grote Werk 'Het een of het ander', dat in 1843 uitkwam. Zelf meende hij rond 1846 te zullen overlijden; daarom kreeg reeds in 1838 zijn bijtende boekje over de sprookjesschrijver H. C. Andersen als titel mee: 'Uit de papieren van iemand die nog leeft'. Zo resteerde hem geen andere mogelijkheid dan zich totaal op het ideële te werpen: 'Want met de vrouw die je niet krijgt, kun je dichter, genie of heilige worden; met haar die je wel krijgt, breng je het alleen maar tot staatsraad of tot vader'.

Schrijverswerkzaamheden

Van nature was Kierkegaard bijzonder getalenteerd. De wonderlijke opvoeding door zijn vader hield verder de belofte in, dat hij met die talenten tot het uiterste zou woekeren. Reeds als student was hij zich, haast hautain, van zijn begaafdheid bewust. Maar tegelijk kropte er zich in het jonge studentje een steeds heftiger verbittering tegen het christendom op: 'die slijmerigheid die zich tot het heidendom verhoudt als de ruïn tot de hengst'. Hij droomt van een humanistische 'academie van knappe koppen', die zich, niet 'als de theologen, verschuilen achter hun Chinese muur van geboorneerde orthodoxie'. Hoewel pa hem al als gevestigd dominee zag, hield Søren zich als boemelstudent jaren bezig met literaire en humanistische studies. Zulks vooral om klaarheid in zichzelf te krijgen. Maar ook om, daar bovenuit greep te krijgen op het 'humane', dat wil zeggen de mee-geboren ('primitieve') rijkdom, door de natuur als opdracht aan iedere enkeling geschonken. Hierin klinkt reeds zijn protest tegen die filosofie, die zonder genoegzame verkenning van die rijkdom, alles onmiddellijk in haar systeem wil persen. Het is in deze zin dat Kierkegaard honderd jaar later als 'vader van het existentialisme' zou gaan gelden. Ook voor de politieke en economische manipuleerbaarheid van het volk, steeds het gevolg van zulke dogmatische filosofieën, had hij een profetisch oog. Het was Kierkegaards overtuiging dat heel het westerse leven en denken gespleten is geraakt in een schizofrenie tussen de verstandelijkheid van de Aufklärung enerzijds en de dromerigheid van de Romantiek aan de andere kant. Uit een fifty-fifty compromis tussen rede en gevoel valt echter geen vernieuwing te verwachten. Alles moet tot op de wortel worden herzien. Niet door zichzelf in methodische twijfel op de wijze van Descartes even leeg te hozen, maar wel door in waarachtig primitieve verwondering over de gegevenheid van het 'originele', het bestaan opnieuw te beleven. Zo vat hij het gigantische plan op, om heel het westerse denken en geloven opnieuw te toetsen aan de werkelijkheid, vooral in het licht van de pathetiek van het middeleeuwse leven en ideeën omtrent werkelijkheid van de Voorsocratici tot en met Hegel.

Barmhartigheid is het enig juiste antwoord op het communisme

Zijn methode

Voor al in de eerste vier van zijn 22 banden Dagboeken kan men Kierkegaards ontwerpen tot voorwaarden en methode van zijn ambitieuze plan op de voet volgen. De uitgevers van zijn dagboeken karakteriseren die aanzet in 1909 reeds als volgt: 'Om te beginnen tracht Kierkegaard vooral de middeleeuwse tijdgeest te omschrijven. Hij richt zijn aandacht op alle voor die tijd typerende fenomenen, op kunst, godsdienst, wetenschap, maatschappelijke toestanden, enz., enz. Zo tracht hij de representatieve ideeën bloot te leggen, die voortkomen uit de volkse bewustzijnswereld zoals Don Juan, Faust, Ahasverus, etc. etc. Hij voltrekt dit onderzoek in constante vergelijking met het abstracte hegeliaanse filosoferen. Wat hij daarbij als resultaat voor ogen heeft is: 'de nauwkeurigste bepaling van begrippen als het antieke, het romantische, het moderne, het logische, het komische, het tragische, het mythische, de ironie, de satire, de berusting, de verzoening, enz., enz. De uiteindelijke bedoeling van dit alles is: alle stadia van de evolutie van de geest (en alle sprongen daartussen; W.S.) vast te leggen, zowel wereldhistorisch, als in de microkosmos van de enkeling'.

Tegelijk betekent deze methode en de uitvoering van dit plan, opk een totale vernieuwing van de filosofische taal. Elke dag neemt hij steevast zijn 'mensenbad', dat wil zeggen praat uren op straat met iedereen, om thuis direct zijn observaties vast te leggen. De wandelingen hadden overigens, vooral in het begin, ook als doel om bij Regine en heel de stad, de indruk te wekken dat hij niet zoveel uitvoerde. Soms kwam hij, dood-

vermoed van zijn werk, alleen in de pauze even in de schouwburg, om zo de roddelaars de kans te geven rond te vertellen 'dat hij elke godseeuwige avond in het theater hing'. Hij noemt zich de eerste 'experimenterende psycholoog' en heeft zich daardoor zo met observaties verrijkt, dat hij zelfs na het verschijnen van heel zijn oeuvre zegt, 'dat er uit hem nog wel vijf dichters en vijf professoren te snijden zijn'.

Het resultaat van dit enorme 'karteringswerk' van de menselijke psyche, krijgt dan gestalte in een reeks werken, waarvan ook nu nog de diepgang niet ten volle is gepeild. Dit ondanks de Kierkegaard-hausse van het existentialisme en de dialectische theologie van voor en na de Tweede Wereldoorlog. Elk van zijn werken en vooral ook de persoonlijkheid van de vele pseudoniemen die hij zijn boeken laat schrijven, vormen aspecten van wat hij zijn 'theorie der stadia' noemt. Interessant is het te bemerken, dat zijn methode tot werkelijkheidsverkenning zo geraffineerd is geweest, dat eerst een recente Canadese computeranalyse van Kierkegaards taalgebruik hem erop betrapt, dat hij voor elk van zijn vele pseudoniemen een volkomen eigen vocabulaire hanteerde.

Er zijn insecten die sterven op het moment van de bevruchting. Zo ziet men: het hoogste genot gaat al samen met de dood

De stadia van het leven

Boven alles houdt Kierkegaard zich bezig met de vraag, wat er zoal nodig is om jezelf 'mens' te mogen noemen. Daarbij gaat het hem onafgebroken om alle aspecten van het leven tegelijk. Maar in die veelheid zijn er drie hoofdmomenten, drie beschouwingswijzen, of manieren van zien, waarden en volgroeien. Eerst in hun samenhang openbaren deze de volle rijkdom van het menselijk bestaan. Deze drie 'invalshoeken' tot de integrale werkelijkheid zijn respectievelijk: het poëtische, het wijsgerige en het religieuze bestaansaccent. Nimmer kan één daarvan zich ten koste van de andere, laten gelden. Wel verschuift het accent, van het eerste, over het tweede, naar het derde aspect, - tenminste als de mens in zijn groei naar volwassenheid niet blijft steken. De mens ontwikkelt zich, uit de spontane natuurlijkheid van het kind, langs droom en ideaal van de adolescent, naar bezonnen volwassenheid. Zelf noemt Kierkegaard deze fasen: het esthetische, ethische en religieuze stadium van het leven:

1. Het esthetische stadium vertegenwoordigt alles wat de mens van nature toevalt. Het is de of bewuste ervaring van het zintuiglijke in de breedst-denkbare zin.
2. In het ethische stadium weet de mens zich, in het licht van de idealiteit, verantwoordelijk voor wat hem als gave in het voornoemde stadium is toegevallen. Hij tracht het algemeen-menselijke te verwerkelijken, maar op hoger niveau ontdekt hij een paradox: zijn bestaan is wezenlijk vergankelijk en zinloos en toch protesteert hij daartegen.
3. De mens existeert eerst waarachtig-menselijk als hij in het religieuze stadium, in de sprong van het geloof durft te aanvaarden, dat God de gespletenheid die de mens op grond van die paradox wezenlijk is, kan en wil helen.

Het is duidelijk dat Kierkegaard met deze 'drieslag' onder invloed van Hegel staat. Maar hij gaat met zijn gloeiende fantasie, gepaard aan een vlijmscherpe logica, veel dieper, grondiger, en vooral: veel concreter, te werk. Voor alle tussenstadia, beklemmingen, frustraties en sprongen, figureren, - bloedwarm en tastbaar -, tientallen 'poppen' in Kierkegaards enorme 'marionetten-theater'. Hem interesseert verder bovenal, wat door de logica niet meer te vatten valt, en wat het leven juist zo sterk bepaalt. Dit is in een woord: het pathetische, niet alleen in onaangename verschijnselen als angst, wanhoop en vertwijfeling, maar ook in gelukkige als vertrouwen, verwondering, geloof en liefde. Het is Kierkegaards bedoeling juist dit irrationele zo inzichtelijk mogelijk in zijn samenhang te structureren. Zelf zegt hij achteraf van dit plan: 'Deze opdracht was haast teveel voor één mens. Alles was erop toegespitst om het christendom weer wég te reflecteren uit het ongehoorde raffinement van 'beschaving' en verwarring door wetenschappelijkheid. Voorwaarde daartoe was, dat ik zelf in dit raffinement gevormd moest zijn; in zekere zin even teer als een dichter en even puur geest als een denker. Het vraagt een enorme zelftucht om dit vol te houden. Ik mag wel zeggen dat mijn werk een Herculesprestatie is geweest. Maar ik bezat er ook de absolute voorwaarden voor'.

Telkens weer leest men met verbazing hoe scherp Kierkegaard zich van zijn kwaliteiten bewust is geweest: 'Ik ben een genie van een heel eigen soort. En mijn zeldzame kwaliteit is, dat ik, een even grote fantasie als een dialectisch vermogen bezit. En bovenal: dat mijn denken zo wezenlijk-existentieel en concreet is geweest. Het zal steeds mijn verdienste blijven, dat ik de totale omvang van alle beslissende existentiële begrippen zó logisch-scherp en toch zó primitief heb duidelijk gemaakt, als voordien nooit is gebeurd. En daarbij heb ik geen enkel geschrift kunnen raadplegen. Maar daar word ik niet verwaand van: ik ben al genoeg gekneusd'.

Ik voel me net als die papegaai tot wie men zegt: Wat moet je hebben, lorre? Klontje suiker? - Had je gedacht: str... kun je krijgen

Christendom en beschaving

Na de jaren 1843-1846, waarin hij zijn filosofische werken publiceert, begint Kierkegaard zich meer in de verhouding tussen westerse beschaving en christendom te verdiepen. Hij is van mening, onder meer onder invloed van de revoluties in 1848, dat vooral drie factoren op maatschappij en christenheid een funeste invloed hebben:

a De overtrokken verstandelijkheid van de Verlichting. Deze heeft het onherleidbare onderscheid tussen denken en geloven bedenkelijk vervaagd. Hieruit kwam onder andere een verregaande vereenzelviging voort van christendom met cultuur (en van theologie met wijsbegeerte); zoals deze bijvoorbeeld in de Deense Staatskerk concrete gestalte had gekregen. Ook riep het rationalisme zijn eigen extreem op in de gestalte van een wereldvreemde Romantiek.

b De massificatie van de samenleving door de verstedelijking en indirect ook door natuurwetenschap en techniek vervreemdt de mens van zichzelf. Het spontaan besef van eigenwaarde van de gewone man, ontaardt dan steeds meer tot 'publieke opinie'. Vooral ook door de snelle ontwikkeling van de communicatie-media. Een ziekelijk overtrokken politiek gelijkheidsideaal zal volgens Kierkegaard de samenleving en haar normen steeds verder vervlakken in een jaloerse nivelleringszucht. Zo, meent hij, zal ook de natuurlijke voorwaarde tot religiositeit, te weten het besef zichzelf te mogen zijn, steeds verder verschromelen.

c De eenzijdigheid die het lutheranisme, na het gerechtvaardigde protest tegen Rome, verleid heeft tot misbruik van haar eigen correctieve uitgangspunten: de 'verwachting van een eeuwige zaligheid' is ontaardt tot een slaperig 'laissez faire' in de leunstoel van Gods genade.

In deze situatie, die hij even bedreigend vindt voor waarachtige humaniteit als voor christendom, tracht Kierkegaard zo scherp mogelijk de diagnose vast te stellen en ook de therapie voor de patiënt, de verziekte christenheid van het Westen: zelfs als het enig-effectieve medicament een...'braakmiddel' zou moeten zijn. Hij moest de eis laten gelden dat de gevestigde orde eerlijk erkent, dat verkondiging en praktijk niet met elkaar in overeenstemming zijn. Deze opdracht hield voor hem drie zaken in:

1 dat men met het Evangelie in de hand, opnieuw tot op de bodem van de eisen gaat, die het christendom aan elke enkeling stelt,

2 dat hij de verhouding tussen gelovigen en 'bestaande Kerk' (dat is: dat wat officieel voor christendom doorgaat) zo scherp mogelijk analyseert; ook zijn eigen verhouding tot die kerk, omdat hij immers 'zonder enige autoriteit' was,

3 ontwerp en toepassing van een geheel nieuwe 'post-rationele' communicatie-methode, want prediking is geen leeroverdracht maar existentiemededeling.

De eerste belofte lost hij reeds in met het magistrale werk 'De ziekte tot de dood' van 1848; de tweede met 'Oefening in christendom', dat in 1850 verscheen. Tegelijk is daarbij, ten derde, zijn methode die, welke hij al jaren hanteerde in zijn 'Toespraken': een vaak satirisch kat- en muisspel met zijn lezer, van het soort dat ook Socrates zo beroemd heeft gemaakt. Stap voor stap drijft hij zijn lezer naar het punt, waar deze tenslotte alleen zichzelf nog kan helpen. Want niets is Kierkegaard heiliger dan dat de mens zich uit eigen vrije beslissing aan een levensbeschouwing, welke dan ook, gewonnen geeft. Daarom werkt hij zichzelf en zijn lezer, zogezegd, voortdurend tégen. Elke andere

methode is hem een afschuw en wezenlijk 'propaganda'. Daarvan is het wezen dat het steeds werkt met kwantitatieve argumenten misleidend verkracht in plaats van uit te lokken tot vrije overgave. Het is hem egaal of die dwang door indoctrinatie ontstaat of door ziekelijke sensitivering (het kenmerk van sectarische propaganda).

Deze 'propaganda' verwijt hij tegelijk aan de rechter- zowel als aan de linkervleugel in de Deense Staatskerk. De eerste vorm wordt bedreven door 'die duizend door de Staat gesalarieerde badmeesters-op-het-droge, die zelf niet kunnen zwemmen', de tweede meer door de gevoeliger randkerkelijkheid die hij onder meer aan Lindberg en Grundtvig verwijt.

Niemand wil er 'mens' worden en 'Christen' nog minder. Maar allen lopen zich te pletter om 'iets' te worden: advocaat, chirurg, enz., enz.

Faillissement van het spreken

Een der gevolgen van het verlies van persoonlijke oorspronkelijkheid is volgens Kierkegaard ook de uitholling van het spreken over mens en God. 'Zoals het 'publiek' een nietszeggende abstractie is, zo wordt het menselijk spreken dat tenslotte ook. Straks blijft er niemand meer over die nog uit eigen persoon spreekt. Een ding-achtige reflectie schift dan wat atmosferische dampen af, een soort abstract geluid, dat elk menselijk spreken volkomen overbodig maakt', zoals arbeiders door machines overbodig worden. We praten alleen nog anoniem met elkaar'. Een tekst als deze, van 1846 (!), is welhaast een profetisch visioen van radio en flatneurose tegelijk. In 1851 mijmert Kierkegaard over de voorwaarde tot ieder (religieus) gesprek en zegt:

"Als de huidige toestand een ziekte is en ik de dokter zou zijn, zou ik zeggen: Stilte, in godsnaam stilte! Bij dit lawaai kan niemand Gods woord nog verstaan. Zoals men van een hete borrel zegt, dat hij het bloed ophitst, zo is tegenwoordig het stompzinnigste gebeuren, de leeghoofdige kreet erop berekend om de massa in beweging te krijgen. En de geleerden brengen slapeloze nachten door met het uitvinden van nóg meer lawaai, bij nóg snellere verspreiding. Zo staan we vlak voor een totale ommekeer van waarden: enerzijds een allesoverstromende expansie en gejaagdheid door de media, anderzijds een dieptepunt van onbenulligheid van mededeling. 0, alsjeblieft: stilte'.

Volgens Kierkegaard hangt dit uithollingsproces van de taal direct samen met de onstuitbare schaalvergroting van de samenleving, vooral ook met de abstracte werkelijkheidsbenadering door de natuurwetenschap, en verder met '... dat ziekelijk idee dat de gemeenschap, het sociale streven, de redding van de tijd zal worden. Maar zolang niet iedereen zichzelf op religieuze wijze zal verstaan, zal dat principe van sociale verbondenheid zich alleen maar negatief laten gelden, als een uitvlucht, als zelfbedrog. Zo klitten de mensen aaneen, slechts op basis van hun aantal. Maar mensen kunnen zich pas in waarachtigheid verenigen, als eerst ieder zichzelf ethisch gewonnen heeft. Tegenwoordig zijn we allemaal 'gelijk'. Gezag en onderdaan mogen in geen geval meer in verscheidenheid kenbaar zijn. Alleen de isolatie van elke enkeling uit de verveling van deze bestiale anonimiteit, kan de mensen nog redden'.

Als Christus in onze tijd geleefd had, was hij niet doodgeslagen. Neen, doodgeláchen

Politiek en religie

Het voorgaande citaat uit 'Tot zelfonderzoek' (1974, Ten Have, Baarn), toont aan hoe profetisch-scherp Kierkegaard heeft voorzien, hoe 'de gewone man' in Europa steeds meer zal vervallen tot een listig-gedirigeerde massa. Het kenmerk van die massa zal de verveling zijn, een melancholisch-onbewust atheïsme en een panische angst voor stilte, isolatie en voor de dood. Politiek gezien was Kierkegaard vrij conservatief. Dat behoeft geen betoog. Maar hij heeft de processen die gaande waren zo diep doorschouwd, dat men hem niet met 'reactionair christelijk kapitalisme' kan afdoen. Niemand beter dan hij beseft debetrekkelijkheid van welke 'law and order' dan ook, hetzij van koning, van volk

of van kerk. Scherp heeft hij al de kettingreactie voorzien van polarisaties naar rechts of naar links, die de vorige afgrond met de volgende dempen. Wat hem 'alleen' verontrust is, dat massaliteit en technocratie en een socialistische mythe van areligieuze gelijkheid, de mensen van zichzelf en van elkaar zullen 'vervreemden'. De speciale marxistische betekenis van 'vervreemding', komt ook bij Kierkegaard al voor in 1848 hetzelfde jaar dat Marx en Engels het 'Manifest' publiceren. Maar hij ziet de oorzaak dieper. Want door van zichzelf en zijn medemens te vervreemden, ontwortelt de mens, onbewust, uit de diepste, goddelijke grond en zin van zijn bestaan. In een tekst van 1854, die als Kierkegaards 'credo' kan gelden, zegt hij:

'De Voorzienigheid heeft ieder mens zijn eigen-aardigheid geschonken. De betekenis van het leven is deze: dat juist die persoonlijke originaliteit optimaal ontwikkeld wordt, en wel door op de wereld te botsen. Maar de hedendaagse 'beschaving', is er precies op uit, om de mens het kunststuk te leren geen enkel eigen gevoel meer te hebben, geen eigen mening, geen woord te spreken of daad te stellen - zonder tevoren de garantie te hebben, dat alle anderen het net zo doen. Maar in de diepste grond zijn zulke mensen gedemoraliseerde misbaksels, die niet God, maar 'de publieke opinie' als schepper hebben'. Kierkegaard vreest dat het volk, juist bevrijd uit het absolutisme van vorsten en kerken opnieuw getiranniseerd zal worden, door wat het zelf zo enthousiast heeft opgestuwd. Met beangstigende precisie beschrijft hij het anoniem despotisme van deze twintigste eeuw, dat 'in naam van het volk en als stem van de meerderheid, miljoenen met fakkels in de hand in soldatenlaarzen zal dwingen'. Hij voorziet voor de toekomst een allesomvattende krachtmeting tussen communisme en christendom. De enige en laatste toetssteen zal de pijnlijke vraag zijn van de communisten 'of de christenen nu eindelijk eens hun daden aan de wereld willen laten zien'. Dat Kierkegaard bij het woord 'communisme' (hij zegt ook: 'socialisme') meer aan Saint-Simon e.a. heeft gedacht, doet niets af aan de scherpste van zijn diagnose. Even diep heeft hij begrip voor hun eisen, als hij categorisch hun eventuele principiële a-religiositeit verwerpt. Het begin, zelfs maar tot mogelijkheid van religie, ligt voor Kierkegaard in de 'goddelijke' eis dat elk mens de moed heeft zichzelf te worden; 'De meeste mensen verhouden zich echter tot zichzelf als hun oom; maar weinigen willen hun eigen vader worden'. Dit is echter de voorwaarde van iedere beschaving, van elke kunst, van elke gezonde maatschappelijke ordening en van iedere religieuze ervaring.

Jesus zei: Kom tot Mij, ik zal je lasten wegnemen. De geestelijkheid zegt tegen de miljonair: Kom tot mij, ik zal je lichter maken

Christendom en christenheid

Kierkegaards kritiek op de kerkelijke toestanden in Denemarken betreft wezenlijk dezelfde symptomen van verval als die welke hij in de samenleving constateert: 'De strijd voor het christendom zal er straks geen meer zijn over leer-aspecten. Neen, het zal gaan om het naakte bestaan. Hét probleem zal worden: of wij de naaste beminnen'. Het gaat dus niet op Kierkegaard triomfantelijk voor het karretje van Rome of Reformatie te spannen. Beide krijgen gelijkelijk hun veeg uit de pan. Zijn kritiek op het pauselijk machtsinstituut is even fel als die op het verwereldlijkt lutheranisme: 'Het katholicisme heeft scherp gezien, dat het een zegen is als de geestelijkheid niet teveel van deze wereld is; vandaar ascese, celibaat, etc. Maar het werd hoogmoed en men wilde meer zijn dan tussen instantie tussen God en mens. Zo werd het een handeltje in aflaten. Dat had het protestantisme goedgezien. En het verkondigde terecht dat de geestelijkheid net als alle anderen dient te zijn. Maar zo ontstond weer een geheel verwereldlijkte geestelijkheid, met vrouw en kinderen en staatssalaris. Maar als Godswoord dan door zo'n medium moet klinken, kun je net zo goed kapokmatrassen nemen'. De gezapige sleur en het rationalisme hebben het christendom doen ontwaarden tot vanzelfsprekendheid en doctrine: 'In het begin was er geen enkele christen. Toen werden we allemaal christen. Met als gevolg dat er nu wéér geen christenen zijn'. Men is 'aandeelhouder in de Fa. God & Zoon' en hangt een systeem aan 'omdat het zo hoort en alle anderen het ook zo doen'. Kierkegaard voelt zich geroepen tot een hoogst merkwaardige positie: de christenheid te bestrijden omwille van het christendom. Juist omdat allen zich inbeelden reeds christen te

zijn, is daarom een tactiek van rechtstreeks getuigenis niet mogelijk. Daarom gaat hij tewerk als 'spion in dienst van God'. Hij biedt slechts hulp door de christenheid en vooral haar leiders te helpen zich op zichzelf te vergalopperen. Met zachte satire, maar vlak voor zijn dood ook ongehoord fel, toont hij in zijn meesterlijke 'Toespraken' (een tachtigtal), welke tot Jezus en diens leerlingen steeds hebben ervaren, Kierkegaard doet dit niet met blinde ziekelijke ijver, zo typisch voor sectariërs. Integendeel, juist door redelijk te blijven maakt hij duidelijk, dat -met alle eer aan verstand en wetenschap-, het geloven pas daar begint, 'waar begrepen wordt dat er niets meer te begrijpen is'. Pas daarna begint de mens eerst goed te bestaan in het religieuze ('stadium') en krijgt zijn leven onschokbare zin.

In deze dialectische spanning tussen verziekte extremen, vecht Kierkegaard eenzaam en honderd jaar op zijn tijd vooruit, tegelijk voor kloosterlijk protestantisme, zoals het later in Taizé gestalte krijgt, - als voor een katholicisme, dat dié openheid vertoont, die de Contra-Reformatie er niet aan vermocht te geven. Even krachtig is ook zijn pleidooi voor stille afzondering en meditatie, als voor de eis dat deze zich waar maakt in solidariteit met de wereld die verkrampd op zoek is naar nieuwe wijzen van bestaan.